

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1974

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

Ο ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΝΟΜΙΑΣ

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

Συμφώνως πρὸς τὸν Ὄργανισμόν τῆς Ἀκαδημίας, ὁ Πρόεδρος κατὰ τὴν τελευταίαν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τοῦ Δεκεμβρίου ἐκφωνεῖ λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ «ἀνακοινοῖ τὰς ἀνακαλύψεις, τὰς μελέτας, τὰς ἐρεῦνας, τὰ ἔργα καὶ τὰ γεγονότα ἐν γένει τοῦ λήγοντος ἔτους, τὰ ἐνδιαφέροντα τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν Ἐπιστήμην, τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας καὶ δυνάμενα νὰ προαγάγουν αὐτὰς ἢ νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς εὐημερίας τοῦ Ἔθνους ἢ τῆς Ἀνθρωπότητος καθόλου, ἢ πραγματεύεται, εὐλόγητος δι' ὅλους, θέμα τῆς εἰδικότητος αὐτοῦ». Ἐπειδὴ ὁ κύριος Γενικὸς Γραμματεὺς ἐν τῇ ἑτησίᾳ ἐκθέσει τὸν θὰ εἴπῃ ἐντὸς ὀλίγου τὰ δέοντα περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ ἰδρύματος, θὰ πραγματευθῶ θέμα τῆς εἰδικότητός μου ἀναλύων διὰ βραχέων τὰς περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ γνώμας καὶ τὰς γενικωτέρας θεωρίας τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, τοῦ πρώτου ἐρευνητοῦ καὶ ἐρμηνευτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον θὰ συμπληρώσω τὰ ὅσα ἀνέπτυξα ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν

τοῦ παρελθόντος *Μαρτίου* περὶ τῆς *Μεταβυζαντινῆς* καὶ *Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστοριογραφίας*¹.

Α΄.

Ὁ *Σπυρίδων Ἀλκιβιάδης Ζαμπέλιος* ἐγεννήθη εἰς τὴν *Λευκάδα* τὴν *1^{ην} Σεπτεμβρίου 1815*. Ἐκ πατρὸς καὶ ἐκ μητρὸς ἀνήκεν εἰς εὐγενεῖς οἰκογενεῖας, αἱ ὅποια εἶχον δώσει εἰς τὰ *Γράμματα* ἀξιολόγους ἀντιπροσώπους. Ἡ οἰκογένεια *Ζαμπέλη* ἢ *Ζαμπελίου*, πλὴν τοῦ πατρὸς τοῦ ἱστορικοῦ, περιελάμβανεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὸν *Νεκτάριον* (περίπου 1620 - 1690), εὐπαιδευτον ἱερέα καὶ θεολόγον· ἐκ τῆς πλευρᾶς τῆς μητρὸς του *Μαρίνης*, τὸ γένος *Πετριτσοπούλου*, εἶχε διακριθῆ ὁ *Δημήτριος Πετριτσόπουλος*, διαδραματίσας κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος πολιτικὸν πρόσωπον ἐν *Λευκάδι* καὶ ἐν *Ἑπτανήσῳ* γενικώτερον καὶ δημοσιεύσας ἱστορικὰς συμβολὰς, αἱ ὅποια προεκάλεσαν δυσμενεστάτας κριτικὰς, μεταξὺ δ' ἄλλων τὸ *Saggio storico sulle prime età dell' isola de Leucadia*, ἐν *Φλωρεντία*, 1814.

Ἄλλ' ἐξέχουσα φυσιογνωμία τῶν *Γραμμάτων* καὶ τοῦ δημοσίου βίου ἀνεδείχθη αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ ἱστορικοῦ. Ὁ *Ἰωάννης Ζαμπέλιος*, γεννηθεὶς τῷ 1787, ἀποθανὼν τῷ 1856, ἐσπούδασεν εἰς τὴν *Ἰταλίαν* καὶ τὴν *Γαλλίαν* (1804 - 1810) τὴν *Φιλολογίαν* καὶ τὴν *Νομικὴν*, κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῶν σπουδῶν του συνεδέθη μετὰ διακεκριμένων προσωπικοτήτων τοῦ πνεύματος, τοῦ *Θεοφίλου Καΐρη*, τοῦ *Ὀύγου Φωσκόλου*, τοῦ *Βικεντίου Μοντι*, τοῦ *Ἀδαμαντίου Κοραῆ*. Εἰς τὴν *Ἑπτάνησον* ὁ *Ζαμπέλιος* διετέλεσε δικαστὴς ἐν *Λευκάδι* μέχρι τοῦ 1826, ἀκολούθως ἐν *Κεφαλληνία* καὶ ἀπὸ τοῦ 1834 διωρίσθη μέλος τοῦ ὑπερτάτου *Συμβουλίου* τῆς *Δικαιοσύνης* ἐν *Κερκύρα*. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1818, ὅτε ἐδιδάχθη ἐν *Βουκουρεστίῳ* ἢ τραγωδία του *Τιμολέων*, ὁ *Λευκάδιος* δικαστὴς, μιμητὴς τοῦ *Alfieri*, ἀνεδείχθη πολυγραφώτατος δραματικὸς ποιητὴς τῆς ἀναγεννωμένης *Ἑλλάδος*. Αἱ τραγωδίαι του *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*, *Γεώργιος Καστριώτης*, *Ῥήγας Θεσσαλός*, *Μᾶρ-*

1. Βλ. ἀνωτέρω τοῦ παρόντος 49ου τόμου τῶν «*Πρακτικῶν*», σελ. 57* - 103*.

κος Βότσαρης, Ἰωάννης Καποδίστριας, Γεώργιος Καραϊσκάκης κλπ. ἐνέπνευσαν καὶ ἐφρονημάτισαν τὰς γενεὰς τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων. Τὸ παράδειγμα καὶ ἡ πνευματικὴ κληρονομία τοῦ πατρὸς ἀπετέλεσαν διὰ τὸν υἱὸν ὑποθήκας βίου καὶ δημιουργίας.

Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐδιδάχθη ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐν τῇ γενετείρᾳ νήσῳ, ὅπου ἠτύχησε νὰ ἔχη διδασκάλους τὸν Ἀθανάσιον Ψαλίδαν, διὰ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, καὶ τὸν ἐκ Τοσκάνης Βικέντιον *Nannucci*, «προφέσσορα καὶ διευθυντὴν τοῦ δευτερεύοντος σχολείου Λευκάδος», ἱκανὸν χειριστὴν τοῦ στίχου εἰς τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν, ἀρχαίαν καὶ νέαν. Ποιήματα δημοσιευθέντα εἰς τὸ φυλλάδιον *Εἰς τὴν περίστασιν καθ' ἣν εὐτυχῶς ἔφθασεν εἰς Κέρκυραν ἡ αὐτοῦ ἐξοχότης ὁ Λόρδ Νουῦγεντ* Ἰπ. Μεγ. Σταυρ. τοῦ Ἐπισ. Τάγ. τοῦ Αἰ. Μιχ. καὶ Αἰ. Γεωργ. κτλ. κτλ. κτλ. καὶ Λόρδ Μέγας ἀρμοστής τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος εἰς τὸ Ἐνωμένον Κράτος τῶν Ἰονικῶν Νήσων, πρῶξις δραματικὴ παρασταθεῖσα μὲ μουσικὴν Τὸ ἑσπέρας τῶν 15 Δεκεμβρίου 1832 εἰς τὸ μεγάλο δωμάτιον τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἁγίας Μαύρας, καὶ ποιητικὰ πονήματα ἐκφωνηθέντα ἐπακολούθως ἀπὸ τοὺς μαθητὰς, μέλη τῆς Φιλογραμματικῆς Ἀκαδημίας, *Κορφοί, 1832, φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ. Δύο εἰσέτι ποιήματά του εἶναι γνωστά· τὸ ἐν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων τοῦ Ναπολέοντος εἰς Παρισίους ὑπὸ τὸν τίτλον Πρὸς τὴν Φιλαρμονικὴν Ἐταιρείαν τῆς Κερκύρας* τοῦτο διὰ τὰς χρηστὰς τῆς πατρίδος καὶ τῆς φήμης ἐλπίδας ἀνατίθεται, ἐν *Κερκύρα, 1840· τὸ ἕτερον, ἡ Ὑστερη νυχτιὰ τοῦ καταδίκου, γραφὲν κατὰ μίμησιν τοῦ Λάμπρου τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐκδοθὲν ψευδωνύμως τῷ 1845, προεκάλεσε βιαιοτάτας ἀντιδράσεις*².

Ἐνῶ τὰ ἀδόκιμα ταῦτα τεκμήρια φωτίζουν κατὰ τινα τρόπον τὰ πρῶτα βήματα τοῦ νεαροῦ Ζαμπελίου, μεγάλη σπάνις πληροφοριῶν παρατηρεῖται ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περιόδους τῆς ὠριμότητος, τῆς ἀκμῆς

2. Σπ. Ἀσδραχᾶ, Ἔνα βιβλιογραφικὸν σχόλιο στὸν Σπ. Ζαμπέλιο, Ἐρανιστής, τόμ. 2 (1964), σελ. 64-67

καὶ τοῦ τέλους. Διὰ τοῦτο ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἱστορικοῦ παραμένει μέχρι σήμερον εἰς πλεῖστα σημεῖα σκοτεινὴ καὶ αἰνιγματική. Μία εὐρυτάτη ἔρευνα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐβοήθει ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν τῆς ἰδιορρυθμῶν ἀλλὰ καὶ καταπλησσοῦσης πνευματικῆς του ἰδιοσυγκρασίας³.

Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Ζαμπέλιος, μετὰ τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς του, ἐφοίτησεν εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν τῆς Κερκύρας⁴, ὅπου ὁ πατὴρ του ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς μετὰ τὸ ἔτος 1834. Ὁ ἴδιος ὁ πατὴρ του εἰς τὴν Αὐτοβιογραφίαν του παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Σπυρίδων «ἐτελειοποιήθη εἰς παιδείαν καὶ ἐσπούδασεν εἰς Ἰταλίαν καὶ Παρισίους καὶ περιηγήθη τὸ ὠραιότερον καὶ μᾶλλον πεπολιτισμένον μέρος τῆς Εὐρώπης»⁵. Γνωρίζομεν ὅτι τῷ 1839 εὐρίσκετο εἰς Παρισίους, τῷ 1842 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅτι ἄλλαι χῶραι, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη, ἦσαν ἡ Γερμανία καὶ ἡ Βρεττανία. Κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 28ης Φεβρουαρίου 1850 ὁ Ζαμπέλιος ἐξελέγη βουλευτῆς Λευκάδος εἰς τὸ Μεταρρυθμιστικὸν κόμμα, ἀλλ' ἡ διάλυσις τῆς Ἰονίου Βουλῆς ἔθεσεν ὀριστικῶς τέρμα εἰς τὸ πολιτικὸν του στάδιον. Ἐκτοτε στρέφεται ὀλοκληρωτικῶς πρὸς τὸ ἐρευνητικὸν καὶ συγγραφικὸν του ἔργον, δημοσιεύει τὰ μεγάλα βιβλία του, ταξιδεύει εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, μελετᾷ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης, ἀναλαμβάνει τὴν μεγάλην ἀρχεαικὴν καὶ διπλωματικὴν ἔρευναν εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 ἐγκαθίσταται εἰς τὴν παρὰ τὸ Λιβόρνον ἔπαυλιν του

3. Ἐκ τῆς νεωτέρας περὶ τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου βιβλιογραφίας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ ἀκόλουθα: Σπ. Λάμπρου, Ἡ ἱστορικὴ Σχολὴ τῆς Ἑπτανήσου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 12 (1915), σελ. 339 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Σπυρίδων Ζαμπέλιος, Μελέται καὶ Ἄρθρα 1878 - 1902, ἐν Ἀθήναις, 1902, σελ. 569 - 573. Ἀριστ. Καμπάνη, Καλλιγᾶς καὶ Ζαμπέλιος, ἐν Ἀθήναις, 1920 (ἀνατύπωσις: Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρασός». Διαλέξεις καὶ Μελετήματα, 8, ἐν Ἀθήναις, 1972). Φάνη Μιχαλοπούλου, Σπυρίδων Ζαμπέλιος (1815 - 1881), Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις, τόμ. 5 (1950 - 1951), σελ. 33 - 45, 109 - 119, 128.

4. Ἦτο πρωτοετῆς φοιτητῆς τῆς Νομικῆς κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1833 - 1834: Σπ. Ἀσδραχᾶ, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 64, σημ. 1.

5. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Αὐτοβιογραφία Ἰω. Ζαμπελίου, Ἀρμονία, τόμ. 3 (1902), σελ. 230.

καὶ μακρὰν τῆς πατρίδος, ἀποθνήσκει τὴν 10^{ην} Αὐγούστου 1881 εἰς τὸ Ζυγ τῆς Ἑλβετίας.

Τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου περιλαμβάνει πρωτίστως τὰ τρία βιβλία του : Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου Λευκαδίου, ἐν Κερκύρα, 1852 (ἐκ σελίδων 767), Βυζαντινὰ Μελέται. Περὶ πηγῶν Νεοελληνικῆς Ἐθνότητος ἀπὸ Η΄ ἄχρι Γ΄. ἑκατονταετηρίδος Μ. Χ. ὑπὸ Σ. Ζαμπελίου, ἐν Ἀθήναις, 1857 (ἐκ σελίδων 696 καὶ σημειώσεων α΄ - ρβ΄), Ἱταλοελληνικά, ἤτοι κριτικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐν τοῖς Ἀρχείοις Νεαπόλεως ἀνεκδότων Ἑλληνικῶν περγαμηνῶν, ὑπὸ Σ. Ζαμπελίου, ἐν Ἀθήναις, 1864 (ἐκ σελίδων 254). Εἰς τὰ ἐλάσσονα ἔργα του ἀνήκουν ἡ διατριβὴ Καθίδρυσις Πατριαρχείου ἐν Ῥωσσίᾳ, ἐν Ἀθήναις, 1859 (ἐκ σελίδων 72) καὶ διάφοροι μελέται δημοσιευθεῖσαι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ περιοδικὸν Πανδώρα. Ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ πολύκροτος πραγματεία Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ ; Σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως ὑπὸ Σπ. Ζαμπελίου, ἐν Ἀθήναις, 1859 (ἐκ σελίδων 88). Τέλος συναφῆ πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἀπασχολήσεις τοῦ Ζαμπελίου εἶναι τὰ ἱστορικά του μυθιστορήματα Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα, ἐν Ἀθήναις, 1860 (ἐκ σελίδων 151), καὶ Οἱ Κρητικοὶ γάμοι. Ἀνέκδοτον ἐπεισόδιον τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας ἐπὶ Βενετῶν (1570), ἐν Τουρῖνῳ, 1871 (ἐκ σελίδων 561).

B΄.

Εἰς ἡλικίαν τριάκοντα ἐπτὰ ἐτῶν τῷ 1852 καὶ τεσσαράκοντα δύο τῷ 1857 ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, γνωστὸς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς στιχορρογὸς μετρωτάτος, ἐξέδιδε δύο ὀγκώδη συγγράμματα, τῶν ὁποίων ὑποκείμενον ἦτο τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς. Τὰ ἔργα ταῦτα, μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀρτίας οἰκειώσεως τοῦ συντάκτου εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὴν βιβλιογραφίαν, εἰσῆγον μίαν ἀντόχρημα ἐπαναστατικὴν θεώρησιν τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας. Διὰ ποίων ὁδῶν

καὶ ποίων ἀτραπῶν ὁ Λευκάδιος λόγιος ἤχθη εἰς τὰ προβλήματα τῆς Βυζαντίδος; Ἐν τῇ παρουσίᾳ καταστάσει τῶν βιογραφικῶν ἐρευνῶν ἐλάχιστα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθοῦν περὶ τῶν ἐξωτερικῶν κεντρισμάτων. Ἀναμφισβητήτως ὁ ἱστορικὸς δὲν εἶχε κληρονομήσει τὴν κλίσιν πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ὁ Ἰωάννης Ζαμπέλιος, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ἠσθάνετο ἀποστροφὴν διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Μεσαιῶνος ἢ τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας⁶. Μόνῃ ἢ προσωπικότητι τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, θεμελιωτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν νεαρὸν σπουδαστὴν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ἰσχυρὰ ὡσαύτως ἐξωτερικὰ κεντρίσματα ἐδέχθη ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος κατὰ τὴν μακρὰν πλάνην του εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Ἡ στάσις τῶν Εὐρωπαϊῶν ἱστορικῶν, φιλολόγων καὶ φιλοσόφων ἔναντι τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰδικώτερον ἐν τῇ διαπραγματεύσει τοῦ θέματος «Βυζάντιον καὶ Ἑλληνισμὸς» προεκάλει τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν δυσφορίαν αὐτοῦ. Τὰ ὅσα γράφονται εἰς τὴν «Προθεωρίαν» τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν εἶναι πλέον ἢ χαρακτηριστικά⁷.

Ἐὰν ὅμως τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα κατὰ τὸ πλεῖστον λαθάνουν, εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἤλθεν εἰς τὸν Βυζαντινὸν Ἑλληνισμὸν ὀρμώμενος ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ παρόντος. Δὲν εἶναι ἄμοιρον σημασίας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρώτη εὐρεῖα διαπραγματεύσεως τοῦ θέματος φέρει τὸν τίτλον Ἔσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐκατὸν ἐξήκοντα σελίδες δημοτικῶν ἄσμάτων πλαισιοῦνται μὲ Εἰσαγωγὴν πεντακοσίων ἐνενήκοντα πέντε. «Ἴνα τί, ἐρωτᾷ, προκειμένης δημοσιεύσεως δημοτικῶν ἄσμάτων, ἐπιχειροῦμεν τὴν σχεδιαγράφησιν τοῦ Μεσαιωνικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων»; Ἡ περιγραφὴ, ἀποκρίνεται, τοῦ μεσαιωνικοῦ βίου καθίσταται τοσοῦτω μᾶλλον ἀναγκαῖα «εἰς τὴν αἰσθητικὴν γεῦσιν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων τῆς Ἑλλάδος, ὅσῳ ἢ ἀγοραία Μοῦσα παρουσιάζεται συνήθως ἀσαφῆς καὶ ἀπερικόσμητος. Τὰ

6. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 233 κέ.

7. Βυζαντινὰ Μελέται, σελ. 5 κέ.

προηγούμενα μόνον ἐμπεριέχουν τοὺς λόγους τῶν ἐνεστώτων· τῆς Τέχνης καὶ τοῦ τεχνίτου τὸ μυστήριον εἰς ταῦτα μόνον ἐνδιαλαμβάνεται. Καθὼς δὲ ὁ βίος τοῦ συγγραφέως πολλάκις ἐπεξηγεῖ καὶ διαλαμπρύνει χωρία τοῦ ποιήματος, ἄλλως ἀκατάληπτα, οὕτως ὁ βίος τοῦ ἀπροσώπου καὶ ἀνωνύμου ποιητοῦ λαοῦ διαφωτίζει τὰς ἐπισκίους διόδους, ὅθεν διέβη τὸ Γένος κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐλευθερίας του, συρρυθμίζει τοὺς ἐνδεχομένους δυσηχεῖς θρυλιγμούς καὶ διαλύει πολλὰς ἀπορίας»⁸.

Ἐκ τῶν ἐνεστώτων ὁ συγγραφεὺς χωρεῖ πρὸς τὰ παρελθόντα. Τὰ δημοτικὰ ἄσματα, προχείρως συλλεγόντα, ἀκριτῶς ἐκδοθέντα, φέροντα σαφῆ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἐκδότου, εἶναι τὸ πρόσχημα. Τὸ μέγα θέμα εἶναι ἡ διευκρίνησις καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ παρελθόντος. Κατὰ τὸν τρόπον δὲ τοῦτον ὁ Ζαμπέλιος προάγει ἡρέμα πρὸς τὴν Ἱστορίαν, τῆς ὁποίας ἡ καλλιέργεια εἶναι, ὡς λέγει, «σφυγμόμετρον ἐξευγενισμοῦ». Ἡ Ἑλλάς, ἀπησχολημένη εἰς τὸ νὰ ῥίψη τὰ θεμέλια τοῦ πολιτικοῦ της βίου, παραμελεῖ κατ' ἀνάγκην πάντα τὰ λοιπά. Ἄλλὰ «πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ θεσμούς διαρκεῖς, ἰδιορρυθμούς, θεσμούς ἀναμφιλέκτως ἔθνωφελεῖς, συμφώνους πρὸς τὰς ῥοπὰς καὶ τὸν νοῦν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταχρονίων, ἐὰν προηγουμένως δὲν εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ βάρη τῆς ἱστορικῆς κοινωνίας της, ἐὰν δὲν ἐξιχνιάσῃ τοὺς γενικὸν νόμους, οἵτινες ἐκυβέρνησαν τὸ Γένος ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων»⁹; Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἐνέτασσε τὸ ἔργον του εἰς ἓν γενικώτερον ἰδεολογικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ὥρμητο ἐκ τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ παρόντος καὶ ἐπηγγέλλετο νὰ θεμελιώσῃ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν πολιτείαν ἐπὶ εὐρείας ἱστορικῆς κρηπίδος.

Ὅτε ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος παρεσκευάζε καὶ ἐξέδιδε τὰ δύο μεγάλα ἔργα του, τῷ 1852 καὶ 1857, ἡ εὐρεῖα Εὐρωπαϊκὴ κοινὴ γνώμη ἐγνώριζε τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμὸν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des*

8. Ἄσματα δημοτικά, σελ. 5 κέ.

9. Αὐτόθι, σελ. 9.

Romains et de leur décadence (1734), ἐκ τῆς ἐξιστορήσεως τοῦ Καρόλου *Le Beau*, Histoire du Bas-Empire (1757-1786) καὶ κυρίως ἐκ τῆς History of the Decline and Fall of the Roman Empire τοῦ Ἐδονάρδου Γίββωνος (1776-1788). Ἡ History of the Byzantine and Greek Empires from 716 to 1453 τοῦ *George Finlay* ἐξεδόθη μόλις τῷ 1854. Ὁ Ζαμπέλιος ἐθαύμασε τὴν πολυμάθειαν, τὸν ἀκούραστον ζῆλον, τὴν λατρείαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς τοῦ Γίββωνος, ἀλλὰ δὲν φεΐδεται τῶν περὶ παρακμῆς καὶ πτώσεως θεωριῶν τοῦ «ὑπερτάτου τούτου δικαστοῦ εἴκοσι δύο αἰῶνων ἔθνικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως», ὡς μετὰ τινος δηκτικότητος γράφει¹⁰.

Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἀποκατέστησε τὴν αἰνιγματικὴν μορφήν τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλὰ πρὸ ἑβδομήκοντα ἀκόμη ἐτῶν ὁ Κάρολος *Neumann* παρετήρει ὅτι «τὸ Βυζάντιον τῶν σχολαστικῶν καὶ τῶν μοναχῶν ἀποτελεῖ προθήκην ἀπατηλὴν» καὶ ὅτι «παρίσταται ἀνάγκη νὰ καταρριφθῇ τὸ προπέτασμα τοῦτο, διὰ νὰ συλλάβωμεν τὰ μεγάλα θεμελιώδη προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας»¹¹. Τὸ προπέτασμα τοῦτο εἶχεν ἀπὸ μιᾶς ἄλλης σκοπιᾶς ἀνακαλύψει ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Προσπαθῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν πολύμορφον προσωπικότητα τοῦ Βυζαντίου καὶ διὰ μέσου τοῦ νεφελώματος τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ ἀκραιφνῆ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατέληξεν εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ἀποδεικτικῆς ἀξίας τῶν πηγῶν, τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἀπτικιζόντων ῥητόρων. Ἡ γενεὰ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἱστορικῶν, «θρέμμα ἐποχῆς ὀλιγοπίστου, λίαν εὐπίστως τὰς Βυζαντινὰς μαρτυρίας παραδεχθεῖσα καὶ ταύτας ὄργανον προκατειλημμένου τινὸς συστήματος ποιήσασα, ἐπέθηκε τῇ ἐμπαθείᾳ τοῦ χρονογράφου ποῦ μὲν τὴν ἐμπάθειαν τοῦ ῥήτορος, ποῦ δὲ τὴν γνωμοτυπίαν τοῦ φιλοσόφου». «Διδάσκαλος Πυρρῶνισμοῦ (νοεῖται ἐνταῦθα ἡ σχολὴ τοῦ Γίββωνος), ἠθογράφος ἐπιρροεπῆς εἰς τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν χλεύην καὶ τὸν ἐκ τρίποδος

10. Βυζαντινὰ Μελέται, σελ. 35 κέ.

11. C. Neumann, *La situation mondiale de l'Empire byzantin avant les Croisades*, ἐν Παρισίοις, 1905, σελ. 11.

δογματισμόν, πρὸς τοῦτο μόνον ἀπέβλεψε μέγα πονήσασα, πρὸς τὸ παρατεῖναι τὸν βίον τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ ἐπέκεινα τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ὀρίων. Κατ' αὐτήν, μόνος ὁ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τελικῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἐμψυχῶν, κινῶν, διατρέφων, περισώζων τὴν Βυζαντινὴν πολιτείαν εἶναι ὁ δαίμων τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης. Τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸ πολλοῦ ἀποβιώσαντος καὶ ἐνταφιασθέντος, μόνος οὗτος ἐπικρατεῖ»¹².

Ἄλλὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς Βυζαντινῆς χρονολογίας εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Μεσαιῶνος κατήγγειλε πασιφανῶς «ἡ ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ ἐπανατολή τοῦ δεδουκότος πλανήτου, ἡ τὴν ἐνδελέχειαν, τὴν ἰδιοπροσωπίαν, τὴν ἀθθυπαξίαν τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος μαρτυροῦσα Νεοελληνικὴ τοῦ αἰῶνός μας ἀναγέννησις. Πεπρωμένος ἦν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς αὐτόθεν ν' ἀναγνώσῃ καὶ νὰ διερμηνεύσῃ τὴν δέλτον τῆς τύχης του, δαδουχούσης τῆς ἀστραπῆς τοῦ 1821, αὐτὸς κεκλημένος ἦν νὰ καταδείξῃ, ὅτι ἡ μετὰ Χριστὸν καὶ ἐν Χριστῷ πολιτεία του δὲν ὑπῆρξε νοσηρά τις καὶ μαρασμώδης παραφυσὶς τῆς προγενεστέρως Ῥωμαϊκῆς διαίτης, οὐρά τις ἐτοιμόσβεστος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κομήτου, τοῦ πρὸς στιγμὴν διανγάσαντος τὴν Ἀνατολήν».¹³

Οὕτως ἐκ τῆς καθολικῆς ταύτης ἀμφισβητήσεως ὁ Ζαμπέλιος προέρχεται εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφικῆς του θεωρήσεως, τῆς ἱστορικῆς μεθόδου του καὶ τελικῶς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας. Τὸ φιλοσοφικὸν τοῦτο σύστημα ὠνόμασεν Ἱστοριονομίαν. «Ἐπειδὴ, λέγει, πᾶν ἕκαστον γινόμενον ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῷ τὰ γεννητικὰ του αἷτια, προσέτι δὲ τοὺς λόγους τοὺς συμβαλόντας εἰς τὴν πραγματοποίησιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν του, ἔπεται ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τῆς Ἱστορίας, τὴν ὁποίαν, ἀντὶ Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, ἡμεῖς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ἱστοριονομίαν ἐπονομάζομεν, συνίσταται εἰς τὸ νὰ διερευνῶμεν τὰς ἀπορρήτους αἰτίας, αἷτινες ἐγέννησαν τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς σπουδαίας περιπτώσεις, ὅσαι συνέτρεξαν εἰς τὴν γένεσιν τῶν

12. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 12 κέ.

13. Αὐτόθι, σελ. 16 κέ.

συμβεβηκότων». Τὴν μέθοδον, ἡ ὁποία διαμορφοῦται ἐκ τῆς ἱστοριονομικῆς θεωρήσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης, εἶναι ὀπισθόρμητος καὶ πειραματικὴ καὶ διὰ τοῦτο συνάδει πρὸς τὰς ἕξεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν σοφίας. Εἶναι δὲ ὀπισθόρμητος, διότι ἐκ τῶν νεωτέρων φέρεται πρὸς τὰ παλαιά¹⁴.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὄντως σφυγμόμετρον ἔξενυγενισμοῦ, τὰ δὲ ἔθνη εὐλόγως θεμελιώνουν τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν τῶν βίον ἐπὶ τῶν βάσεων, τὰς ὁποίας ἐγκαθίδρυσεν ἡ ἱστορικὴ παράδοσις. Ἐὰν ὅμως διὰ τὰ πλεῖστα τῶν συγχρόνων ἐθνῶν τὸ ἔργον τοῦτο καθίσταται εὐχερέστερον λόγῳ τοῦ βραχυτέρου βίου τῶν, διὰ τὸν Ἕλληνα τὰ πράγματα ἀποδεικνύονται ἀπειρώς δυσχερέστερα. Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος «βυθίζεται εἰς τὴν ὁμίχλην τῆς ἀνθρωπίνου νηπιότητος». Ὁ νοῦς τοῦ παρατηρητοῦ «ἀδυνατεῖ νὰ καταμετρήσῃ τὰς ἀναλογίας της. Ὅρος παμμέγεθες, χωρίζον ταντοχρόνως καὶ συνάπτον δύο κόσμους, ἔνθεν τὴν Δύσιν, ἐκεῖθεν τὴν Ἀνατολήν, ἐκφεύγει τὸ μέτρον τῆς ἐπιστήμης. Μετεωριζόμενον δὲ εἰς χώρας ὑπερνεφέλους, ὅπου βλέμμα ἀνθρώπινον ἀκόμη δὲν ἔφθασε, περιστρέφει τὰς αἰωνίους αὐτοῦ κορυφὰς μὲ σκιάν, μὲ βροντήν, μὲ κεραυνοὺς θρησκείας»¹⁵.

Τὸν ἀπέραντον τοῦτον ἱστορικὸν χῶρον ἡ μέθοδος τῶν σχολῶν, χάριν εὐκρινείας, ἠναγκάσθη νὰ διαιρέσῃ εἰς διάφορα μέρη. Ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν ζωτικῶν ἀρχῶν, τὴν διαμέλισιν τῆς μιᾶς ιδέας. Θρησκευτικαὶ δοξασαίαι, φιλοσοφία, ἐπιστήμαι, γράμματα, τέχναι, πάντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ φαινόμενα ὑπέκλυαν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ διαμελισμοῦ, χωριζόμενα εἰς πλείονα ἀσύνδετα καὶ ἀσυνάρτητα αἰτήματα. Τὸν κερματισμὸν τοῦτον ὑπεβοήθησεν αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπεκδημοῦν καὶ μεταμορφούμενον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν φώτων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ὁ νόμος τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν κερματισμοῦ,

14. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 19.

15. Αὐτόθι, σελ. 12.

αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ νόμος ὑπάρχει τῆς καθολικῆς τῶν φώτων προαγωγῆς. Ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος τὸ πολυειδές καὶ ποικιλόμορφον συνέβαλεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀταξίαν ἀφ' ἑνὸς τῶν ἰδεῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀτέλειαν τῶν μελετῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης ¹⁶.

⁵ Ἄθλον τιτάμιον ἐπετέλεσεν ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἀποκαθιστῶν, πρῶτος αὐτός, τὴν ἐνότητα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. «Ἀπαιτεῖται, ἔγραφε τῷ 1852, ν' ἀνασκευάσωμεν πολλὰς ἐπικρατούσας προλήψεις· νὰ ἐπικρίνωμεν τὰς ἐσφαλμένας γνώμας, ὅσας ἐξέφερε καὶ καθιέρωσεν ἄχρι τοῦ νῦν ἡ μέθοδος τοῦ κερματισμοῦ· ἀνάγκη νὰ ἀνατρέψωμεν συστήματα πεφημισμένα καὶ προοριζῶν ν' ἀναστατώσωμεν ἴσως τὴν δεσπόζουσαν ἱστορικὴν ἐρμηνευτικὴν. Πρέπει, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ Ἀρχαιότης νὰ χάσῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν θεωρῶν μερίδα τινὰ τῆς λαμπηδόνης τῆς, ἡ δὲ μέση ἐποχὴ, ἐγειρομένη ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῆς σκοτίας, θὰ ἐπισταθῇ εἰς τὴν προσήκουσαν ἐκείνην περιβλεπτον θέσιν, ὅπου τὴν ἐγκατασταίνει ὁ Χριστιανισμὸς . . . Μόνον κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοιαύτη χρώμενοι παρηρησία δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλουσί ποτε συναρμολογηθῇ αἱ διεσπασμένα καὶ διερρηγμένα σελίδες τῆς πατρῴας βίβλου πρὸς ἐπισκευὴν ὀλομελείας καὶ ἐνότητος. Οὕτω μόνον, ἐπιβλέποντες εἰς τὰ πέρατα τοῦ πολιτικοῦ μας ὀρίζοντος πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος, ὅπου συμπίπτουσιν ὑπὸ τὴν αἰωνίαν τῆς τοῦ Λόγου Σοφίας σκιὰν καὶ συντέμνονται αἱ τρεῖς τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ γραμμαί, δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ βίος ἡμῶν ὑπάρχει εἰς καὶ ἀδιαίρετος» ¹⁷.

Καταλυτῆς τῶν βαθέως ἐρριζωμένων προλήψεων, ἐργάτης καὶ ἀρχιτέκτων τῆς ὀλομελείας καὶ τῆς ἐνότητος, ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος κατέρριψε τοὺς σαθροὺς φραγμοὺς καὶ ἀφῆκε νὰ διοχετευθοῦν ἐλευθέρως καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας δέσμαι φωτὸς καὶ ἀνακαινιστικὰ ρεύματα. Καθιέρωσε συγχρόνως τὴν τριχοτόμησιν, τὸ τρίπτυχον, τὸ τριπρόσωπον τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαίρετου ἱστορικῆς οὐσίας

16. Αὐτόθι, σελ. 12 κέ.

17. Αὐτόθι, σελ. 16.

τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς μίαν ὥραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἢ ἐν Χαιρωνεῖα μάχη (338) ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας δόξης καὶ ἢ ἀρχὴ τοῦ παμμεγέθους κενοῦ, μετ' αὐτὴν δέ, ὡς ἔγραφε τῷ 1848 ὁ Νικόλαος Σαρίπολος, «πέπλος μέλας δουλείας» ἐπεσκίασε τὴν Ἑλλάδα, «ἐποχὴ μακρᾶς καταστροφῆς, ἐποχὴ ἄγονος»¹⁸, εἰς μίαν τοιαύτην ὥραν ὁ Ζαμπέλιος προέβαλλε μετὰ δυνάμεως τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ καθ' ὅλου τὴν σημασίαν τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου. Διὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατηδαφίσθησαν «τὰ μεσότοιχα τὰ χωρίζοντα μίαν τῆς ἄλλης τὰς Ἑλληνίδας πόλεις καὶ διαιροῦντα καὶ κερματίζοντα τὸν Ἑλληνισμόν εἰς τόσας διχοστατούσας πολιτείας», ἵνα οὕτως «ἐγερεθῇ τὸ Ἕθνος εἰς ἐνότητα πολιτεύματος καὶ θεσμοθεσίας»¹⁹. Ἐξ ἄλλου αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ «ἀπεκδημήσωσιν ἢ ἐπιστήμη καὶ τὰ γράμματα ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ· νὰ ἔλθωσιν εἰς συναπάντησιν τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης μετὰ τῶν φώτων τῆς Ἀνατολῆς». Τὸ μέγα σχέδιον τῆς καθολικεύσεως, τοῦ ὁποίου τὴν πραγματοποίησιν ἐπεδίωξεν ὁ μέγας Μακεδών, «οὐσία ἱστορική, ζωηδώρητος, αἰδῖος», διέσωσε τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐχει ὁ Ζαμπέλιος ἐπίγνωσιν τῆς σημασίας τοῦ Ἀσιάτου Ἑλληνισμοῦ, τῆς «συμπλάσεως Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς» διὰ τὰς περαιτέρω τύχας τοῦ κόσμου, διὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν καὶ τὴν ἔμμεσον ἀποστολὴν τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὴν καθολικέυσιν, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ διὰ τὴν γένεσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Γ'.

Ἐν τῷ τριπτύχῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας εἶχε ζητήσῃ ὁ Ζαμπέλιος νὰ μετατεθῇ μερὶς τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος πρὸς τὴν μέσην ἐποχὴν, ἐγειρομένην ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῆς σκοτίας. Ἐκεῖ ὅπου

18. Δ. Ἀ. Ζακυνθινοῦ, Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 100*.

19. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 37 κέ., 41 κέ.

ἄλλοι ἔβλεπον τὴν παρακμὴν, ἐκεῖνος διέκρινε τὴν παλιγγενεσίαν : «ὅ,τι γὰρ ὠνομάσθη παρακμὴ, ἡμεῖς παλιγγενεσίαν προσονομάζομεν»²⁰. Ἡ μέση αὕτη περίοδος «ὑπερεχόντως τῶν ἄλλων ἐμπεριέχει τὸ νῆμα τῆς ἐνότητος καὶ ὀλομελείας, τὸν κρύφιον λόγον τὸν συνδυάζοντα τὴν ἀρχαίαν μετὰ τῆς ἐνεστώσης κοινωνίας». Ἐν κατακλεῖδι «ὁ Μεσαιῶν εἶναι ὁ μέσος οὐσιωδέστατος καὶ ἀρθρῆτικὸς κρίκος ὁ συναρμολογῶν λογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς τὰ προηγούμενα μετὰ τῶν ἐπομένων». Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, «ἐκόντες ἄκοντες εἴμεθα τέκνα τοῦ Μεσαιῶνος»²¹.

Τὸν Βυζαντινὸν Μέσον Αἰῶνα ἀγωνίζεται νὰ ἐπανορθώσῃ ὁ φλογερὸς ἀπολογητὴς τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐν σύστημα «στρεφόμενον ἀμεταθέτως περὶ τρεῖς ἀθθεντίας, τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν Χριστιανικὴν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν». Ἡ πρώτη ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς λογίας τάξεως, ῥυθμίζει τὴν διάνοιαν κατὰ τὸν προγονικὸν ὑπογραμμόν, συντάσσει τὰ χρονικά, φρουρεῖ τὴν γλῶσσαν· ἡ δευτέρα, ἔχουσα φύλακα τὸ Ἱερατεῖον, συντηρεῖ ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πατέρων τὴν κοινωνικὴν ὁμοδογματίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν ὁμοπιστίαν· τέλος ἡ τρίτη, τὴν ὁποῖαν ἐνσαρκώνει ὁ αὐτοκράτωρ, ἐπιτηρεῖ, συγκρατεῖ, διὰ τῆς ὕλικῆς δυνάμεως φυλάττει τὴν εἰρήνην τῆς πολιτείας, τὸ ἀκέραιον τῆς χώρας καὶ τὴν τριμελῆ συμβασιλείαν τῶν ἀθθεντιῶν αὐτῶν. Ἀναμφισβητήτως τὸ ἰθαγενὲς καὶ ἀρχαιότερον στοιχεῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ γλῶσσα ἐκτείνεται ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς ἐπικρατείας, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία εἶναι ἱστορία τοῦ λαοῦ, εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἀφοῦ ἐπέβαλε τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν παιδείαν του, βαθμηδὸν ὑπέταξε τὴν πολιτείαν ὅλην ὑπὸ τὴν σημαίαν καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτοῦ. Αἱ τρεῖς ἀθθεντίαι, αἱ συνιστῶσαι καὶ συγκρατοῦσαι τὸ σύστημα τοῦ Βυζαντινοῦ Μεσαιῶνος, ὁμολογοὶ ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλοι ἐν πολλοῖς, διατηροῦν τὴν πολιτείαν μέχρι τῆς πρώτης καὶ μέχρι τῆς δευτέρας ἀλώσεως²².

20. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 62.

21. Αὐτόθι, σελ. 23.

22. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 33 κέ.

Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Μεσαιῶνος ὡς κεφαλαιώδους περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ὑπῆρξε καιρία κατάκτησις τῆς Ἐπιστήμης καὶ δοξασίμου τῆς παρ' ἡμῖν ἱστορικῆς διανοήσεως. Ὡς ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπιμόνως ἡ ἀνακαινιζομένη Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἠγγόει, ἐσμίκρυνε ἢ καὶ ὄλως ἀπέστρεφε τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς μεσοχρονίου ἐποχῆς²³. Πρόδρομος καὶ ἐν τούτῳ ὁ Ζαμπέλιος κατήθυνε τὴν ζήτησιν πρὸς γονίμους χώρους. Συνέπεσε δὲ ἡ κρίσιμος αὕτη στροφή μετὰ τῆς ἀπὸ τινῶν δεκαετιῶν συντελουμένης ἐν Εὐρώπῃ ἀνακαινίσεως τῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν. Ἐγνώριζεν ὁ ἡμέτερος ἱστορικός τὰς Εὐρωπαϊκὰς ταύτας ἐπιτεύξεις καὶ ἔσπευσε νὰ φυλοκρινήσῃ τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τοῦ Δυτικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσαιῶνος διαφορὰς. Ὁμιλῶν περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν «Σταυροφορικῶν Νόμων» εἰς τὰς Λατινοκρατούμενας χώρας, παρετήρει ὅτι οἱ Βάρβαροι, οἵτινες πρῶτοι εἰσήγαγον τὸν Φεουδαλισμὸν εἰς τὴν Εὐρώπην «ἦσαν συναθροίσματα πολεμικῶν λαῶν μᾶλλον ἢ ἔθνη συστηματοποιημένα, λαοὶ ἄνευ παρελθόντος καὶ ἱστορίας καὶ παραδόσεως». Ὅθεν, γέννημα τῆς γενικῆς τῶν Βαρβάρων ἐκείνων ἀνεθνίας καὶ ἀνιστορησίας, τὸ σύστημα τοῦτο «ἀντέβαινε κατ' εὐθεΐαν εἰς τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ», ἥτις «προέβαινε ἀπὸ τῆς ἐθνικότητος πρὸς τὴν ἀτομικότητα καὶ καθυπέταπτεν ὅλας τὰς ιδιότητας καὶ τὰ προσόντα ταύτης εἰς τὸν ἐθνικὸν κανόνα, εἰς τὸν νόμον τῆς καθολικεύσεως, ποιῶσα τὸν ἐθνισμὸν ἐστίαν καὶ κέντρον τῆς κοινωνικῆς ὑπάρξεως». Ἀποτέλεσμα τῆς Φεουδαρχίας

23. Δ. Ἄ. Ζακνυθηνοῦ, *Le monde de Byzance dans la pensée historique de l'Europe à partir du XVIIe siècle = Byzance : État - Société - Économie, Variorum Reprints, ἐν Λονδίνῳ, 1973, I, σελ. 92 κέ.* Τοῦ αὐτοῦ, *Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 99* κέ.* Μεταξὺ τῶν προδρομῶν τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸν Σκαρλάτον Βυζάντιον δι' ὅσα γράφει εἰς τὰ «Προλεγόμενα» τοῦ τρίτου ἐργου τοῦ Ἡ Κωνσταντινούπολις ἢ Περιγραφή τοπογραφική, ἀρχαιολογική καὶ ἱστορική, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1851, σελ. α' - ιθ', ἰδίᾳ σελ. α' : «ταῦτα δὲ πάντα ἔπρεπεν ἅπαξ νὰ συναρμολογηθῶσι, νὰ συμβιβασθῶσι χρονολογικῶς τε καὶ τοπογραφικῶς πρὸς ἄλληλα καὶ νὰ τακτοποιηθῶσι. Διότι ἐκ τῆς καθέκαστα τούτων γνώσεως σαφηνίζεται ἡ ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀποτελοῦσα μέρος ἀναπόσπαστον καὶ οὐσιωδέστατον τῆς καθόλου ἐθνικῆς ἡμῶν Ἱστορίας».

ἦτο ὁ «προφανῆς τῆς ἐθνικότητος διαμελισμὸς εἰς πλείστας ἀλληλενδέτους ἱεραρχικὰς μερίδας» καὶ ἡ «ὑποδούλωσις ταύτης τῆς ἐθνικότητος εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ τύχη τῆς γῆς καὶ ἡ ταύτης διανομὴ προσδιώριζον τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐνέργειαν, τὸ αἶσθημα τοῦ ἀτόμου, ἐπομένως τὴν τύχην τῆς ἐπικρατείας καὶ τοῦ ἔθνους. . .»²⁴.

Εἰς τὰ πλαίσια τῶν τριῶν «αὐθεντιῶν» ὁ Ἑλληνισμὸς, μεταπλασόμενος συνεχῶς, μετασχηματιζόμενος, ἀνακαινιζόμενος, ἐπιβάλλει τὸν νόμον του. Οὕτω γεννᾶται ἡ Νεοελληνικὴ ἐθνότης, ὁ Νεώτερος Μεσαιωνισμὸς, ὁ Νεοελληνισμὸς. «Τῆς Νεοελληνικῆς ἐθνότητος, λέγει ὁ Ζαμπέλιος, αἱ πηγαὶ ὑποβλύζουσιν ὑπόγειοι καὶ ἀδιόρατοι ἐξ αὐτῆς τῆς Θείας Ἐνανθρωπήσεως· ἀναπηδῶσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Θεοδοσίου· ζητοῦσι τὸν εὐθύτερον καὶ συμφορώτερον δρόμον ἐπὶ Λέοντος τοῦ Θρακὸς ἄχρι Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, καὶ δὲν ὀρμῶσιν ἀκατάσχετοι πλέον, ἢ εἰς τὰς ἡμέρας Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο καὶ τῶν διαδόχων του, ἰθυτενῶς ἔκτοτε πρὸς τὴν σύγχρονον παλιγγενεσίαν μας εὐθυποροῦσαι»²⁵.

Εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ζαμπελίου ἡ κρίσις τῆς Εἰκονομαχίας ὑπῆρξε τὸ μέγα γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἀποφασιστικὴν καμπὴν εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν. Τὰ ἐπακολουθήματά της «ὑπῆρξαν ἀναντιορθήτως λυσιτελέστατα πρὸς τε τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν, καὶ πρὸς τὴν γενικήν»²⁶. «Ἐπέπρωτο νὰ διέλθωμεν τὴν αἱματηρὰν τῆς Εἰκονομαχίας ὁδόν, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἔσχατον τέρμα τῆς ξενικῆς μοναρχίας καὶ ἴδωμεν ἀναγεννήσεως οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν. Διότι μετὰ τὸν ἀγῶνα ὁ Μεσαιὼν προβαίνει ὑπὸ νέον σχῆμα καὶ ἐσθῆτα, ὁ δὲ Ἑλληνισμὸς ἐπαισθητῶς μεταπορεύεται ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς θεωρίας εἰς τὸ στάδιον τῆς τῶν ἐθνικῶν εὐχῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων πραγματοποιήσεως»²⁷. Πλὴν ἄλλων, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συντε-

24. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 446 κέ.

25. Βυζαντινὰ Μελέται, σελ. 62 κέ.

26. Αὐτόθι, σελ. 252.

27. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 306.

λείται τὸ σχίσμα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, τὸ ὁποῖον «διχοτομεῖ τὴν Εὐρώπην ἐν τῇ κρισιμωτέρᾳ τῆς ἱστορίας στιγμῇ»²⁸. Μετὰ καταπλησσοῦσης διορατικότητος ὁ ἡμέτερος ἱστορικὸς παρατηρεῖ ὅτι ἡ συνάντησις τοῦ πάπα Στεφάνου τοῦ Β' μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων Πιπίνου τοῦ βραχέος τὴν 6 Ἰανουαρίου τοῦ 754 ἐν Ποντιοδούνῳ τῆς Γαλλίας (*Ponthion*) «προχαράττει τὰς πρώτας ἐν τῷ γεωγραφικῷ χάρτη τοῦ νῦν πολιτισμοῦ γραμμὰς, ῥίπτει τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς νεωτέρας Εὐρώπης»²⁹.

Μετὰ τῆς αὐτῆς ἱστορικῆς ὀξυνοίας ὁ Ζαμπέλιος ἀναλύει τὰς μεγάλας μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι ἐπιτελοῦνται καὶ ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. Εἶναι ὄντως πρωτοποριακαὶ αἱ σελίδες αἱ ἀφιερούμεναι εἰς τὰ φαινόμενα ταῦτα. «Ἀπτόμεθα, λέγει, τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ἡ τοῦ κόσμου σκηνὴ σημαντικῶς μετηλλάχθη. Ἡ Δύσις ἐπρόκοπτεν ὀσημέραι εἰς δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ πληθυσμόν· κοινωνικαὶ τροπολογίαι καὶ πολυειδεῖς μεταρρυθμίσεις εἶχον ἤδη συμβῆ καθ' ὅλας τὰς χώρας αὐτῆς. Αἱ ζοφεραὶ νεφέλαι τοῦ Μεσαιῶνος βαθμηδὸν διεσκεδάζοντο καὶ φῶς καινὸν ἀμυδρῶς διηύγαζεν ἄνω. Ἦθη, θεσμοί, θρησκευτά, ἔθιμα, πολιτεύματα συνεταράσσοντο πάντα ὡς ὑπὸ τινος διακινούμενα μυστηριώδους καὶ ἐνδομύχου ὀρμῆς». «Τὸ ἐμπόριον πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ὁ κύριος μοχλὸς τῆςδε τῆς Νεοδυτικῆς προαγωγίας». Ἦγγιζεν ὁ καιρὸς, ὅτε ἡ Εὐρώπη, ἀναμοχλευομένη ὑπὸ τινος νεανικῆς ὀρμῆς, ὤφειλε νὰ διασπάσῃ τὰ ὄριά της καί, «συντασσομένη ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνώσεως θρησκευτικὴν σημαίαν, νὰ βιάσῃ θρησκευτικῇ προφάσει τὰς θύρας τῆς Ἀνατολῆς»³⁰.

Μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως τὸ Βυζάντιον μεταβάλλεται καὶ ἀναπροσαρμόζει τοὺς θεσμούς του³¹. Αἱ Σταυροφορίαι ἐπισπεύδουν τὰς ἐξελίξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὰς ῥίζας των εἰς παλαιότερας ἐποχάς. Ὁ

28. *Βυζαντινὰ Μελέται*, σελ. 272.

29. *Αὐτόθι*, σελ. 333.

30. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 402 κέ.

31. Δ. Ἀ. Ζακυθηνόυ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324 - 1071*, ἐν Ἀθήναις, 1972, σελ. 463 κέ., 472 κέ.

Νεομεσαιωνισμὸς μετασχηματίζεται εἰς Νεοελληνισμὸν. Ἡ ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως θέτει τὸν Ἑλληνισμὸν ἔναντι ἰσχυρῶν προκλήσεων καὶ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν. «Ἦδη πρὸ πολλοῦ, γράφει ὁ Ζαμπέλιος, τὰ πυκνὰ νέφη τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεσαιῶνος εἶχον ἀρχίσει νὰ διασκεδάζονται· νῦν δὲ αἱ συμφοραὶ καὶ ἡ μετατόπισις τῆς Βυζαντινῆς Μοναρχίας δίδουσι καιρὸν πρὸς τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα, ἵνα ἀνατρέξωσιν εἰς τὰς προχριστιανικὰς τῆς οἰκείας ἐλευθερίας παραδόσεις καὶ ἐπανέλθωσιν ἐπὶ σκηνῆς ἱερωμένα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς Ἑλληνικῆς ἐνότητος. . . Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπαναφέρει βαθμηδὸν τὰ πνεύματα καὶ τὰς καρδίας πρὸς τὰς ἱστορικὰς Ἀθήνας, πρὸς τοῦτο τὸ πρεσβύτερον Βυζάντιον τῆς πολιτικῆς τῶν Ἑλλήνων συγκεντρώσεως»³².

Δ'.

Δραματικὴ εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῶν καταλοίπων τοῦ ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῆς σκοτίας ἀναθρώσκοντος Νεοελληνισμοῦ. Ἰγνηλατῶν εἰς τὸν τεράστιον χῶρον τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος συμπληροῖ τὴν μέθοδον καὶ ἐπεκτείνει τὰ διαφέροντά του εἰς ἄλλας ἐπιστήμας. Οὕτως ὁ ἱστορικός, μεσοῦντος τοῦ μεγάλου αἰῶνος τῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀνακαινίσεως, ἀναδεικνύεται παρ' ἡμῖν διδάσκαλος καὶ πρόδρομος νέων ἐπιστημῶν καὶ μεθόδων, τῆς Ἐθνολογίας, τῆς Συγκριτικῆς Φιλολογίας, τῆς Γλωσσολογίας. «Πολλὰ καὶ μεγάλα, γράφει, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἐθνολογίας ἀπόρρητα ἢ ἀρτιφανῆς ἐπιστήμη τῆς Συγκριτικῆς Φιλολογίας θέλει φανερώσει πρὸς τοὺς σοφοὺς. Αἱ πρῶται κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης ταύτης κατέστρεψαν ἤδη προλήψεις περὶ γλωσσῶν οὐκ ὀλίγον ἐπιζημίους, ἄλλα δὲ συστήματα ἀντὶ τῶν ἀπηροχαιωμένων ἐγκαθίδρυσαν». «Σήμερον αἱ γλῶσσαι δὲν θεωροῦνται μόνον καὶ μόνον ὡς ὄργανα συγκοινωνίας, ἐπιμειξίας, ἐθνικῆς ἐξευγενίσεως. Εἶναι περιπλέον ἐκάστη μία καὶ βιβλίον, εἰς χαρακτῆρας ἀγράφους διηγούμενον ὅσα τε

32. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 462.

τὰ χρονικὰ καὶ αἱ παραδόσεις ἀπεταμίευσαν καὶ ὅσα πολλῶν λόγων ἔνεκεν ὑπὸ τούτων παρελείφθησαν· βιβλίον, διὰ συμβόλων καὶ τινων σημείων συνθηματικῶν διηγούμενον τὰς ἠθικὰς καὶ ψυχολογικὰς τοῦ γένους ὁρμάς, τὴν ἔμφυτον τοῦ λαοῦ ῥοπὴν πρὸς τι τέρας περιπόθητον, τὰς συνεχομένας φάσεις τῆς ἐθνικῆς διανοίας, τὴν πορείαν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, τὴν τροπὴν τῶν ἠθῶν, τὴν μετάβασιν ἀφ' ἑνὸς εἰς ἄλλο στάδιον πολιτεύσεως, τὴν ἐπενέργειαν ἐκάστης τῶν κατακτήσεων· βιβλίον ἀποκαλύπτον, ἐν ὀλίγαις λέξεσι, νέον τι εἶδος ἱστορίας, οὔτε κὰν ὑποπτευομένης ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν, τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνεκπροσωπήτου πλήθους, ἧς αὐτουργός, καὶ συντάκτης, καὶ φύλαξ αὐτός οὗτος ὁ Λαός»³³.

Μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἱστορικῆς εὐαισθησίας, ὁ Ζαμπέλιος ἠσχολήθη περὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ὡς κυριωτάτου τεκμηρίου τῆς συνεχοῦς καὶ ἀδιαταράκτου παρουσίας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς Ἱστορίας. Οὐσιώδη κεφάλαια καὶ τμήματα ἀμφοτέρων τῶν ἔργων ἀναφέρονται εἰς τὰ συναφῆ πρὸς ταύτην προβλήματα. Ἐνδεικτικοὶ εἶναι οἱ τίτλοι: «Ἡ ἀγοραία διάλεκτος ἐν τῇ 5' ἑκατονταετηρίδι» — «Ταχεῖα τῆς διαλέκτου ῥοπῆ» — «Ἡ γλῶσσα» — «Ὀνόματα μεσαιωνικὰ καὶ παρωνύμια» — «Περὶ δαλεκτολογικῆς ἐρεῦνης» — «Περὶ πολιτικοῦ μέτρου» — «Γλώσσης περιπέτειαι»³⁴.

Εἶναι ὄντως ἡ γλῶσσα «τὸ θειότατον καὶ δραστήριον ὄργανον οἰοννοῦν Ἑλληνικοῦ μεγαλείου»³⁵. «Ἡ κοινὴ καὶ καθομιλουμένη γλῶσσα, ὁ ἄγραφος μὲν, ἀλλ' ἀπαραβίαστος οὗτος νόμος τῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου αἰῶνας πολιτευθείσης Ἑλληνικῆς φυλῆς· ἡ παράδοσις αὕτη τῶν ἀλληλενδέτων ἐθνικῶν μας φάσεων εἶναι πραγματικῶς τὸ μόνον λείψανον τῆς ναυαγησάσης ἀρχαιότητος, ἡμῶν ὑπὸ τῶν μέσων

33. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 651.

34. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 281-286, 286-291, 353-364, 364-366, 366-390, 470-475. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 574-682.

35. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 367.

χρόνων μεταδοθέν, τὸ μόνον ἔμβιον μνημόσυνον, ἐν ᾧ συγκεφαλαιουῖται σχεδὸν ὁ σύνολος βίος τοῦ γένους, ἐν ᾧ ὀλομελῆς ἐσοπτρίζεται ἢ κατὰ καιροὺς ὑπὸ παντοδαπῶν περιστάσεων διαμελισθεῖσα Ἑλληνικὴ διάνοια»³⁶.

Τὰς τύχας τῆς γλώσσης παρακολουθεῖ ὁ Ζαμπέλιος διὰ μέσου τῆς Μεσαιωνικῆς Γραμματείας. Ἐκεῖ ἀναζητεῖ τὰ ἀφελέστερα καὶ τὰ δημωδέστερα κείμενα. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῶν κειμένων καὶ τῶν καταλοίπων τῆς Ὀσιογραφίας, τῆς Ἀγιολογίας θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ταύτην «οὐκ ἀνοικείως ἤθελέ τις ὀνομάσει πρώτην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας διαμαρτύρησιν τῆς κοινῆς συνειδήσεως κατὰ τῆς ἀλγεβρώδους τῶν τότε λογίων γλώσσης, πρώτην τοῦ λαοῦ φωνὴν κατὰ τῆς τυραννίδος τοῦ ἀπτικισμοῦ, ὅστις εἰς τὴν κενοδοξίαν ὀλίγων τινῶν χαριζόμενος σύμπαν τὸ γένος ἐτήρει ἐν παντελεῖ σκοτία καὶ ἀπαιδευσία, οὐ μόνον περὶ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ θύραθεν γράμματα»³⁷.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ζαμπέλιος συνέλεγε κείμενα τῆς δημώδους Γραμματείας, τινὰ τῶν ὁποίων παρεχώρησε πρὸς ἔκδοσιν εἰς τὸν Δημήτριον Μαυροφρύδην³⁸. Τὸ αὐτὸ περὶ τὴν ἀνίχνευσιν τῶν «πηγῶν τῆς Νεοελληνικῆς ἐθνότητος» πάθος καὶ ἡ αὐτὴ περὶ τὴν γλῶσσαν σπουδὴ ἔφεραν τὸν ἡμέτερον σοφὸν εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν δύο τελευταίων μειζόνων πραγματειῶν του. Τὰ Ἰταλοελληνικά, ἥτοι κριτικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Νεαπόλεως Ἑλληνικῶν περγαμηνῶν, ἐν Ἀθήναις, 1864 (ἐκ σελίδων 254), εἶναι πρωτότυπος καὶ πρωτοποριακὴ ἔρευνα, ἢ ὁποία ἀναδεικνύει τὸν Ζαμπέλιον εἰσηγητὴν τῆς Διπλωματικῆς ἐπιστήμης ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου. Ἐνταῦθα ἡ γλωσσικὴ μορφή τῆς συγγραφῆς, ἀποβάλλουσα τὸν φόρτον καινοφανῶν λέξεων, ἐμφανίζεται κλασσικωτέρᾳ καὶ οἰοεὶ ἀξιωματικωτέρᾳ.

36. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 575.

37. Αὐτόθι, σελ. 614.

38. Δ. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1866.

Βεβαίως τὰ στενὰ πλαίσια τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ συλλάβῃ ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἰταλιώτου Ἑλληνισμοῦ³⁹. Οὐχ ἦττον αἱ ἀναζητήσεις αὐτοῦ ἀνοίγουν ὀρίζοντας εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἦδη τίθεται τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον καὶ σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῇ τοὺς σοφοὺς. Ἐγραφεν ὁ Ζαμπέλιος: «ὁ εἰς τὰ πολυάριθμα ἐκείνα χειρόγραφα τῆς μεσημβρινῆς χερσονήσου καὶ τῆς Σικελίας ἐπικρατῶν Ἑλληνισμὸς εἶναι τάχα παραμεμορφωμένον λείψανον, εἶναί τις ἀπόρροια τοῦ κατὰ τὰς αὐτὰς χώρας ἀκμάσαντος τὸ πάλαι Δωρισμοῦ ἢ μᾶλλον εἶναι προῖον ἐποχῆς μεταγενεστέρας, ἴσως ἐτέρα τις μορφή, ἀνυπόπτουτος ἕως τοῦ νῦν διατελέσασα, τῆς αἰνιγματώδους ἐκείνης Ἑλλάδος τοῦ Μεσαιῶνος;»⁴⁰. Ὡς ἦτο ἀναμενόμενον, ὁ βίος καὶ ὄλως ἰδιαιτέρως ἡ γλῶσσα τοῦ Ἰταλιώτου καὶ τοῦ Σικελικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατέχουν τὴν ἀρχουσαν θέσιν εἰς τὴν ὅλην διαπραγμάτευσιν. Τεκμήρια γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ ἄγουν τὸν συγγραφέα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος «οὔτε ἀπόρροια εἶναι τοῦ πρεσβυτέρου Ἰταλοελληνικοῦ Δωρισμοῦ, οὔτε κἂν συνέχεια καὶ συνέπεια τῆς ὀψίτερον γενομένης ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κατακτήσεως τῆς Ἰταλίας· ἀλλ' εἶναι καρπὸς Ἑλληνικῆς τινος ἐπενεργείας ἔτι μεταγενεστέρας, εἶναι προῖον τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, εἰς ἃς καὶ ἡ νεωτέρα Ἑλλάς ἀναγράφει τὰς πηγὰς τῆς ἀνακαινίσεώς της»⁴¹. Καὶ ἐνταῦθα ἡ Εἰκονομαχία διαδραματίζει σπουδαῖον πρόσωπον⁴².

Τὸ ἕτερον τῶν βιβλίων, μοναδικὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, γλωσσολογικὸν τοῦτο κατ' ἐξοχὴν, εἶναι τὸ ἐκδοθὲν ἐν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ζαμπελίου καὶ ἡμιτελὲς ἀπομείναν *Parlers grecs et romans. Leur point de contact préhistorique, tome premier, ἐν Παρισίοις,*

39. Περὶ τῶν νεωτέρων ἐπὶ τοῦ θέματος ἐρευνῶν βλ. Δ. Ἰ. Ζακυθηνοῦ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, σελ. 409 κέ.

40. Ἰταλοελληνικά, σελ. 33.

41. Αὐτόθι, σελ. 186.

42. Αὐτόθι, σελ. 187 κέ.

Maisonneuve, 1880, ἐκ σελίδων IX-250. Εἰς τὸν βραχὺν πρόλογον, γραφέντα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1879 εἰς τὸ *Antignano*, παρὰ τὸ Λιβόρνον, ἐξηγοῦνται ἡ οἰκονομία καὶ αἱ κύρια ἐπιτεύξεις τῆς ἐρεῦνης. Διὰ τοῦ τολμηροῦ τούτου ἔργου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν μορφήν λεξικοῦ (ἐξεδόθησαν μόνον τὰ στοιχεῖα A-K), ὁ «γλωττολογῶν» ἱστορικός, ἀνασκάπτων ὡς ἀρχαιολόγος τὴν λεξικογραφικὴν ὕλην τῆς Γαλλικῆς, πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ Ῥωμαϊκαὶ γλῶσσαι ἤρχισαν διαμορφοῦνται οὐχὶ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἠδραιώθη ἐν Γαλατία ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἠκολούθησε δ' ὕστερον ἡ Γερμανικὴ εἰσφορά, ἀλλὰ κατὰ τινὰς αἰῶνας ἐνωρίτερον. Τὴν θεωρίαν του ταύτην στηρίζει ὁ Ζαμπέλιος εἰς τὴν ἐν τῇ Γαλλικῇ παρουσίαν καταλοίπων τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν διαλέκτων, τῆς Δωρικῆς, τῆς Αἰολικῆς, τῆς Ἰωνικῆς, ὀφειλομένων εἴτε εἰς ἀπ' εὐθείας ἐπαφὰς εἴτε ἐνδιαμέσως εἰς τὰ τοπικὰ λαϊκὰ ἰδιώματα τῆς Λατινικῆς. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ ἐπανεξετασθοῦν ὑπὸ εἰδικωτέρων αἰ γλωσσολογικαὶ ἐνασχολήσεις τοῦ ἱστορικοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν.

Πρωτότυποι καὶ τολμηραὶ σκέψεις, ἀκουόμεναι τῷ 1852, τῷ 1857 ἢ τῷ 1864, ἀναφέρονται εἰς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. «Τάχα, ἐρωτᾷ ὁ Ζαμπέλιος, τὸ ζήτημα περὶ γλώσσης ἦτο μοναχῶς φιλολογικόν; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἦτο προσέτι, καὶ ἴσως κατὰ μείζονα λόγον, πολιτικόν. Ἦτο ζήτημα οὐ μόνον ἀπαιτοῦν ἐμβριθεστάτας διαλεκτολογικὰς μελέτας, ἀλλ' ἐμπεριέχον ὡσαύτως καὶ τὴν λύσιν ἐτέρου περισπουδάστου καὶ δυσοικονομήτου ζητήματος, τὴν λύσιν δηλ. τοῦ Ἑλληνικοῦ προορισμοῦ· ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὴν τελικὴν καὶ ἀπόλυτον λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος». Κατὰ δυστυχίαν «τὸ ζήτημα δὲν ἐθεωρήθη, ὡς ὄφειλεν, ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔτι ἔποψίν του... Τοῦτο δὲ συνέβη ἐπειδὴ ὁ ἀληθινὸς τῆς Ἑλλάδος φιλόλογος δὲν ἀνεδείχθη εἰσέτι πολιτικὸς τε καὶ ἱστορικός». Ἀντιθέτως «ἡ σημερινὴ Φιλολογία κατ' οὐδὲν ἐλογίσασα τῆς Ἱστορίας τὴν βοήθειαν»⁴³.

43 Ἔσματα δημοτικά, σελ. 368 κέ.

«Ἐξίωμα ὑπέριστατον», τὸ ὁποῖον ὁ ἱστορικὸς Ζαμπέλιος προβάλλει, εἶναι τοῦτο: «τὴν γλῶσσαν οὐδὲν ἄλλο διαμορφοῖ, οὐδὲν τι ἄλλο πλουτίζει καὶ ἐξευγενίζει, παρὰ ἢ βαθμιαία τῶν δυνάμεων τοῦ γένους ἀνάπτυξις, τουτέστιν ἢ ἠθικὴ, καὶ πνευματικὴ, καὶ πολιτικὴ, καὶ ὕλική προαγωγή ὅλων συμφώνως τῶν μελῶν δεδομένης τινὸς κοινωνίας»⁴⁴. Ὅθεν οὐδὲν τὸ παράδοξον ὅτι «ἡ γλῶσσα παλινδρομεῖ πρὸς τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ παλινδρομεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ δυσαναχαιτήτως», τρέπεται καὶ «θέλει ταχύτερον ἐφεξῆς τραπῆ πρὸς τὸ ἀρχαικώτερον ἀναλόγως τῶν ὀρμητικῶν προσόδων τοῦ φωτισμοῦ»⁴⁵. Καὶ κλείει τὸ κεφάλαιον «Γλῶσσης περιπέτειαι» διὰ ταύτης τῆς προσωπικῆς δηλώσεως: «ἀξιοθρήνητον τὸ γένος, ὅπου ἢ γραφομένη γλῶσσα λάκκον ὀρύττει βαθὺν μεταξὺ γραμματικῶν καὶ ἀγραμματικεῦτων, μεταξὺ ἀκαδημίας καὶ ἐργοστασίου! Ἄλλ' ἀξιοθρήνητοι καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ὅτι εἰς ὀλίγους χαρισθέντες, καὶ τὴν λοιμώδη ψώραν τῆς λεξιθηρίας καὶ ἡμεῖς νοσήσαντες, τότε τὸ πόνημα συνετάξαμεν εἰς λέξιν ποῦ μὲν σόλοικον καὶ ἀνομοιόμορφον, ποῦ δὲ δυσπρόσοιστον καὶ μὴ κοινήν»⁴⁶.

Ε'.

Θὰ ἦτο μάταιον ἐγχείρημα νὰ ὑποτάξωμεν τὰς χιλίας τετρακοσίας σελίδας τῶν δύο μεγάλων βιβλίων τοῦ Ζαυπελίου καὶ τὰ ἄλλα δημοσιεύματα αὐτοῦ καὶ νὰ παρουσιάσωμεν συνοπτικὴν εἰκόνα τοῦ συνόλου. Ἄλλωστε καὶ ἡ σκέψις καὶ ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ δυσκόλως προσφέρονται εἰς συντμήσεις καὶ περιλήψεις. Ὅμιλῶν περὶ τῶν Βυζαντινῶν Μελετῶν, παρέχει οὗτος τὴν διευκρίνησιν ὅτι γράφει «δοκίμιον ἱστορικὸν» μᾶλλον ἢ «ἱστορίαν τελείαν καὶ ἐπεξεργασμένην», συστηματικὴν δηλονότι⁴⁷.

Εἶναι οἷτως ἀμφότερα τὰ ἔργα εὐρέα δοκίμια ἐρευνητικοῦ, ἐρμη-

44. Ἱταλοελληνικά, σελ. 110.

45. Ἄσματα δημοτικά, σελ. 475.

46. Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 682.

47. Αὐτόθι, σελ. 488.

ιευτικοῦ καὶ ἀπολογητικοῦ χαρακτηῆρος. Τολμηρὸς εἰσηγητὴς νέων ἰδεῶν, φλογερὸς ἀπολογητὴς τῆς τριμεροῦς ὑρῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος, τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἀποκρῦπτει ὅτι τὸ σύστημά του κατατείνει πρὸς μίαν ἰδιότυπον Μεγάλην Ἰδέαν περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὅντως ὁ Ζαμπέλιος, προσπαθῶν διὰ τῆς «ὀπισθοθεωρητικῆς πείρας» νὰ μαντεύσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ «τετάρτου τῆς Ἑλλάδος αἰῶνος», γράφει «ἐάν ποτε ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Βυζαντινῶν ἐρειπίων πέπρωται νὰ ἀνεγερθῇ Νέα Ἑλλάς, δύο τινὲς ἀρχαὶ θέλουσι συντρέξει εἰς τὴν ἀναγεννηθησομένην ἐθνικότητα· α' ἡ ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως, φέρουσα τὸ προσεπίσημον τοῦ ἀρχαίου Μεσαιωνισμοῦ· β' ἡ ἀρχὴ τῆς Νεομεσαιωνικῆς ἐθνολογίας· δηλ. ὅτι αἱ διάφοροι φυλαί, αἱ τὴν Βυζαντινὴν Ὁρθοδοξίαν συνιστῶσαι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀρχεται ἐπὶ Βασιλείου Μακεδόνοιο ὁ Νεομεσαιωνισμὸς, θέλουσι συνέλθει εἰς ἐθνικὴν σύμπηξιν πρὸς ἀπαρτισμὸν μιᾶς ὁμοθρήσκου πολιτικῆς μονάδος». Εἰς τοὺς κόλπους τῆς «συγκροτηθησομένης μεγάλης Ἰσοπολιτείας» δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ «ἡ παντελής τῶν ἐθνολογικῶν στοιχείων συνταύτισις»⁴⁸.

Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ὑπῆρξε μία ἐξόχως ἰσχυρὰ ἱστορικὴ ἰδιοσυγκρασία καὶ μία καταπλήσσουσα πνευματικὴ φυσιογνωμία, τῆς ὁποίας τότε μόνον θὰ συλλάβωμεν τὰς ἀκριβεῖς διαστάσεις, ὅταν δι' ἐπιμόνων ἐρευνῶν θὰ φωτισθοῦν ὁ βίος, ἡ παιδείσις καὶ ἡ ὄλη αὐτοῦ ἐπιστημονικὴ καὶ ἠθικὴ συγκρότησις. Ὁ λόγος τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἄνισος, ἄλλοτε πυκνὸς καὶ νευρώδης, ἄλλοτε διηρηθισμένος καὶ ποιητικὸς, ἐκφράζων νοήματα ὑψηλὰ μετὰ λιτότητος, ἄλλοτε δὲ σκολιός, σχοινοτενὴς καὶ νεφελώδης. Εἰς τὰς γενικὰς θεωρήσεις τοῦ Ζαμπελίου τινὲς διέγνωσαν τὴν ἐπίδρασιν Γερμανικῶν φιλοσοφημάτων, ἰδίᾳ τοῦ Herder

48. Ἔσματα δημοτικά, σελ. 584 κέ. Βυζαντινὰ Μελέται, σελ. 31 κέ. Δ. Ἰ. Α. Ζακωνοθηνόυ, Ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 55. Αἱ γενικώτεραι αὐταὶ σκέψεις περὶ Ἰσοπολιτείας δικαιολογοῦν τὸ διαφέρον τοῦ Ζαμπελίου περὶ Σλάβων καὶ Βουλγάρων, ὡς καὶ τὰς ἀντιλήψεις του περὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ Σλαβισμοῦ: Ἔσματα δημοτικά, σελ. 289 κέ., 393 κέ.

καὶ τοῦ Ἑγέλου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ταῦτα κατακτοῦν ἀπὸ τινος στιγμῆς τὴν Ἑπτανησιακὴν πνευματικὴν τάξιν καὶ αὐτὸν τὸν ποιητὴν Διονύσιον Σολωμόν⁴⁹. Πολὺ περισσότερον ὁ ἱστορικὸς εἰς τὰς σχηματοποιήσεις τοῦ ἱστοριονομικοῦ του συστήματος δονεῖται ἀπὸ βαθυτάτην θρησκευτικὴν πίστιν καὶ διακατέχεται ὑπὸ ἐνὸς ἀκραιφνοῦς ὀρθοδόξου Μυστικισμοῦ. Ὡς φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας ἀναμφισβητήτως ὑπερηκόντισε τοὺς δύο προκατόχους του, τὸν Γεώργιον Τυπάλδον Κοζάκην (1839) καὶ τὸν Μάρκον Ρειέρν (1841)⁵⁰.

Γενικῶς ἡ παιδείσις τοῦ Ζαμπελίου ὑπῆρξεν Ἑλληνικὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ. Ἐὰν πολλὰ τῶν θεωριῶν του δὲν εὐρίσκουν σήμερον τὴν ὁμολογίαν συγκατάθεσιν, οὐχ ἦντιν ὁ Λευκάδιος σοφὸς θὰ παραμείνῃ πάντοτε ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἱστορικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὄραματιστὴς καὶ ὁ πρωτοπόρος. Μεγάλῃ ἦτο ἡ ἱστορικὴ του εὐαισθησία, ἡ ὀξύνοια τῆς παρατηρήσεως, ἡ θήρα τοῦ καινοῦ, αἱ δὲ ἐνοράσεις του ἀνοίγουν ὀρίζοντας εἰς τὸν ἀναγνώστην. Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐρεῦνης, τῆς Φιλολογίας καὶ τῆς Γλωσσολογίας ὑπῆρξε τολμηρὸς σκαπανεύς.

Οἱ πρῶτοι κριταὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ζαμπελίου συνάπτουν τὸ ὄνομά του πρὸς τὸ ὄνομα ἐνὸς ἄλλου πρωτοπόρου, τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου. Ἐγεννήθησαν ἀμφότεροι κατὰ τὸ ἔτος 1815. Εὐτυχεστερος ὁ Ζαμπέλιος ἔσχεν ἐνωρίτερα μόρφωσιν Εὐρωπαϊκὴν. Ἐνῶ δὲ οὗτος προετίμησε τὴν σιωπηλὴν καὶ πλήρη μόχθου ἐργασίαν εἰς τὰς βιβλιοθήκας, τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ ἀρχεῖα, ἐκεῖνος ἐλάμπρυνε τὴν ἔδραν τῆς Ἱστορίας, ἐδίδαξε τὰ πλήθη καὶ ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Ἰδιοσυκρασίαι διαφορετικαί, ὁ μὲν Ζαμπέλιος ἐξέλεξε τὸ δοκίμιον ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἔθνους, εἶδε τὸ ὄλον καὶ ἐπετέλεσεν ἔργον ὠλοκληρωμένον. Ὁ πρῶτος, νοῦς

49. Λίνου Πολίτη, Γύρω στὸ Σολωμό (Μελέτες καὶ ἄρθρα) (1938 - 1958), ἐν Ἀθήναις, 1958, σελ. 227 κέ.

50. G. Veloudis, Jakob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus, ἐν Südost - Forschungen, τόμ. 29, ἐν Μονάχῳ, 1970, σελ. 43 - 90. Δ. Ἄ. Ζακυνθῆνοῦ, Μεταβυζαντινὴ καὶ Νεωτέρα Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 93* κέ.

ὄξυς καὶ διεισδυτικός, διεκρίθη διὰ τὴν σύλληψιν τῶν μεγάλων γραμμῶν τῶν τολμηρῶν ἀναζητήσεων, τῶν δυσπροσιτων κορυφῶν· ὁ δεύτερος, διὰ τοῦ ἠρέμον, μετριοπαθοῦς καὶ κομποῦ λόγου του, διὰ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν συνέχειαν καὶ τὴν καθολικότητα, κατέκτησεν ὀριστικῶς τὴν Πανελλήνιον συγκατάθεσιν.

Ἐφρόντισεν ὁ ἴδιος ὁ Παπαρρηγόπουλος, παραδίδων τὸ πρῶτον τεῦχος τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, νὰ ὁμολογήσῃ (Πανδώρα, Φεβρουάριος 1861) ὅτι τὸ βιβλίον του, «συμφώνως μετὰ τῶν περὶ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ σοφῶν συγγραφῶν τοῦ κ. Ζαμπελίου, θέλει συντελέσει εἰς ἀποβολὴν πολλῶν καὶ ὀλεθρίων προλήψεων»⁵¹. Ἄλλ' οὕτως εἶδον τὰ πράγματα, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1851, οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὰς γνώμας των, χαρακτηρίσαντες τὰς καινοφανεῖς δοξασίας ὡς «Ζαμπελιο - Παπαρρηγοπούλειον ἱστορικὴν σχολήν»⁵². Ἐξ ἄλλου, ὁ φιλόσοφος Δημήτριος Ἀλέξανδρος Χαντζερῆς, ἀφιερῶσας εἰς τὰς Βυζαντινὰς Μελέτας μακρὰς σελίδας τοῦ δοκιμίου του περὶ παιδείας καὶ γλώσσης τῶν Ἑλλήνων, προβαίνει εἰς εἰλικρινῆ, ὡς λέγει, ἔπαινον τῆς «νέας ἱστορικῆς σχολῆς τῆς ὑπὸ οἰωνοῦς αἰσίου παρ' ἡμῖν ἰδρυθείσης ὑπ' ἀνδρῶν ἀξίων λόγου, τοῦ τε Ζαμπελίου καὶ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὧν ἑκάτερος ἰδίας ἀρετὰς ἔχει»⁵³.

Τελικῶς ἡ δόξα τοῦ ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ ἐπεσκίασε τὸ ἥκιστα δημοφιλὲς ἔργον τοῦ Ζαμπελίου, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψεν ἡ λήθη. Ὁμιλῶν πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐθνικῆς ἐπετείου τῆς 25^{ης} Μαρτίου, εἶπον ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τὰς ἐλάσσονας προηματείας τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἴσως τὸ ἀνώτατον τοῦτο πνευ-

51. Κ. Θ. Δ η μ α ρ ᾶ, Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους [Ἡ πρώτη μορφή: 1853], ἐν Ἀθήναις, 1970, σελ. 26, σημ. 1.

52. Αὐτόθι, σελ. 25.

53. Δ η μ η τ ρ ί ο υ Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ Χ α ν τ ζ ε ρ ῆ, Ὀλίγα τινα περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ὑπαρχούσης παιδείας καὶ περὶ τῆς ἡμετέρας τῶν Ἑλλήνων γλώσσης κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὰς Ῥωμανικὰς διαλέκτους, ἐν Ἀθήναις, 1871, σελ. 8'.

ματικὸν ἴδρυμα τῆς χώρας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπανεκδώσῃ κριτικῶς τὰς μεγάλας πραγματείας καὶ τὰ ἐλάσσονα ἔργα καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πρωτοπόρων ιστορικῶν, διὰ νὰ μάθουν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἰς μίαν ἐξόχως δυσχερῆ στιγμὴν τῆς μεγάλης κρίσεως τῆς ιστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἔθνους ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος διὰ μιᾶς μεγαλοφυοῦς συλλήψεως κατηύθυνεν ἀποφασιστικῶς τὴν Ἑλληνικὴν ιστοριογραφίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἐθνικὸν ἰδεολογικὸν σύστημα πρὸς τὸν ὀρθὸν δρόμον⁵⁴.

54. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 91* κέ.